

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Кафедра здоров'я людини та фізичної терапії

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з науково-педагогічної і
навчальної роботи та рекрутації

проф. Гаврилюк С. В.

Протокол № 2 від 16.10. 2019 р.

ПРОГРАМА

нормативної навчальної дисципліни

Клінічна практика з фізичної терапії та ерготерапії в спеціалізованих закладах для
неповносправних
(назва дисципліни)

підготовки бакалавра (на базі диплому молодшого спеціаліста)

(назва освітнього рівня)

спеціальності 227 «Фізична терапія, ерготерапія»

(шифр і назва спеціальності)

освітньо-професійної програми « Фізична терапія, ерготерапія»

(назва освітньо-професійної освітньо-наукової/освітньо-творчої програм)

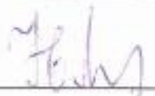
Програма навчальної дисципліни «Клінічна практика з фізичної терапії та ерготерапії в спеціалізованих закладах для неповносправних» підготовки “бакалавра”, галузі знань- 22- охорона здоров'я, спеціальності — 227 — фізична терапія, ерготерапія, за освітньо-професійною програмою 227 - фізична терапія, ерготерапія

Розробник: Грейда Н. Б., к. пед. наук, доцент кафедри кафедри здоров'я людини та фізичної терапії, доцент

Рецензент: Індіка С.Я, канд з фіз. вих та спорту, доцент кафедри теорії фізичного виховання, фітнесу і рекреації, доцент

Програма навчальної дисципліни затверджена на засіданні кафедри здоров'я людини та фізичної терапії

протокол № 2 від 03.09. р.

Завідувач кафедри: (проф. Лях Ю.Є.)

Програма навчальної дисципліни схвалена науково-методичною комісією факультету фізичної культури, спорту та здоров'я

протокол № 2 від 11.02 2019 р.

Голова науково-методичної комісії факультету (доц. Мудрик Ж.С..)

Програма навчальної дисципліни схвалена науково-методичною радою Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

І. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Таблиця 1

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, освітня програма, освітній ступінь	Характеристика виду практики
Денна форма навчання	Галузь знань: 22 - Охорона здоров'я Спеціальність: 227 - фізична терапія, ерготерапія Освітньо-професійна програма: фізична терапія, ерготерапія Освітній ступінь: Бакалавр на базі молодшого спеціаліста	Клінічна
		Рік навчання <u>4</u>
		Семестр <u>7-ий</u>
		Самостійна робота 110 год.
		Консультації 10 год.
Кількість годин/кредитів <u>120/4</u>		Форма контролю: залік

ІІ. ОПИС ПРАКТИКИ

Анотація практики «Клінічна практика з фізичної терапії та ерготерапії в спеціалізованих закладах для неповносправних».

Предметом практики «Клінічна практика з фізичної терапії та ерготерапії в спеціалізованих закладах для неповносправних» є основи практичної реалізації теоретичних засад фізичної терапії та ерготерапії та процесу відновного лікування з особами з інвалідністю; заходи фізичної терапії та ерготерапії для ліквідації, або компенсації рухових порушень та активності; класифікація та характеристика основних засобів фізичної терапії та ерготерапії при різних нозологіях у осіб з особливими потребами; аналізувати можливість застосування засобів фізичної терапії, ерготерапії, враховуючи показання та протипоказання в роботі з людьми з інвалідністю. Міждисциплінарні зв'язки: анатомія і фізіологія людини, основи медичних знань, науково-доказова практична діяльність у фізичній терапії.

Метою практики «Клінічна практика з фізичної терапії та ерготерапії в спеціалізованих закладах для неповносправних» є сформулювати систему спеціальних знань з фізичної терапії та ерготерапії при роботі з людьми з особливими потребами, ознайомити студентів із найсучаснішими методами фізичної терапії, що застосовуються у відновлювальній терапії з людьми з інвалідністю, навчити володіти техніками проведення цих заходів.

Основним завданням практики «Клінічна практика з фізичної терапії та ерготерапії в спеціалізованих закладах для неповносправних» є:

- ознайомити студентів із сучасними методами комплексної фізичної терапії та ерготерапії при різних нозологіях з людьми з інвалідністю та навчити застосовувати їх на практиці;

- навчити володіти всебічним комплексним підходом при складанні індивідуальних реабілітаційних програм для дітей з особливими освітніми потребами;

Засвоєння відповідних знань, оволодіння навичками і вміннями має глибокий практичний зміст, тому що під час реабілітації при порушеннях функцій різних органів та їх систем у осіб з інвалідністю відбувається повне відновлення або формування постійних компенсацій порушених функцій.

Основою формування знань, умінь і навичок у практиці «Клінічна практика з фізичної терапії та ерготерапії в спеціалізованих закладах для неповносправних» є відвідання бази практики, консультації та самостійна робота.

Результати навчання (Компетентності)

ЗК 01 Здатність до розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.

ЗК 02 Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).

ЗК 03 Здатність до міжособистісної взаємодії.

ЗК 04 Здатність працювати в команді.

ЗК 05 Здатність мотивувати людей та рухатися до спільної мети.

ЗК 08 Здатність планувати та управляти часом.

ЗК 10 Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК 11 Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

ЗК 12 Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК 13 Здатність діяти соціально відповідально та свідомо.

ЗК 14 Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

ФК 1 Здатність пояснити пацієнтам, клієнтам, родинам, членам міждисциплінарної команди, іншим медичним працівникам потребу у заходах фізичної терапії, ерготерапії, принципи їх виконання і зв'язок з охороною здоров'я.

ФК 3 Здатність трактувати патологічні процеси та порушення і застосовувати для їх корекції придатні засоби фізичної терапії, ерготерапії.

ФК 4 Здатність враховувати медичні, психолого-педагогічні, соціальні аспекти у практиці фізичної терапії, ерготерапії.

ФК 5 Здатність провадити безпечну для пацієнта/клієнта та практикуючого фахівця практичну діяльність з фізичної терапії, ерготерапії у травматології та ортопедії, неврології та нейрохірургії, кардіології та пульмонології, а також інших областях медицини.

ФК 6 Здатність виконувати базові компоненти обстеження у фізичній терапії та/або ерготерапії: спостереження, опитування, вимірювання та тестування, документувати їх результати.

ФК 7 Здатність допомогти пацієнту/клієнту зрозуміти власні потреби, обговорювати та пояснювати зміст і необхідність виконання програми фізичної терапії та ерготерапії.

ФК 8 Здатність ефективно реалізовувати програму фізичної терапії та/або ерготерапії

ФК 9 Здатність забезпечувати відповідність заходів фізичної терапії та/або ерготерапії функціональним можливостям та потребам пацієнта/клієнта.

ФК 10 Здатність проводити оперативний, поточний та етапний контроль стану пацієнта/клієнта відповідними засобами й методами та документувати отримані результати.

ФК 11 Здатність адаптувати свою поточну практичну діяльність до змінних умов.

ФК 13 Здатність навчати пацієнта/опікунів самообслуговуванню/догляду, профілактиці захворювань, травм, ускладнень та неповносправності, здоровому способу життя.

ФК 14 Здатність знаходити шляхи постійного покращення якості послуг фізичної терапії та ерготерапії.

ПР 1 Демонструвати готовність до зміцнення та збереження особистого та громадського здоров'я шляхом використання рухової активності людини та проведення роз'яснювальної

роботи серед пацієнтів/клієнтів, членів їх родин, медичних фахівців, а також покращенню довкілля громади

ПР 2 Спілкуватися усно та письмово українською та іноземною мовами у професійному середовищі, володіти фаховою термінологією та професійним дискурсом, дотримуватися етики ділового спілкування; складати документи, у тому числі іноземною мовою (мовами).

ПР 5 Надавати долікарську допомогу при невідкладних станах та патологічних процесах в організмі; вибирати оптимальні методи та засоби збереження життя.

ПР 7 Трактувати інформацію про наявні у пацієнта/клієнта порушення за Міжнародною класифікацією функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я (МКФ) та Міжнародною класифікацією функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я дітей та підлітків (МКФ ДП). Діяти згідно з нормативно-правовими вимогами та нормами професійної етики.

ПР 8 Діяти згідно з нормативно-правовими вимогами та нормами професійної етики.

ПР 9 Реалізувати індивідуальні програми фізичної терапії, ерготерапії.

ПР 10 Здійснювати заходи фізичної терапії для ліквідації або компенсації рухових порушень та активності **ДОДАТОК 2**

ПР 11 Здійснювати заходи ерготерапії для ліквідації або компенсації функціональних та асоційованих з ними обмежень активності та участі в діяльності.

ПР 12 Застосовувати сучасні науково-довідкові дані у професійній діяльності.

ПР 13 Обирати оптимальні форми, методи і прийоми, які б забезпечили шанобливе ставлення до пацієнта/клієнта, його безпеку/захист, комфорт та приватність.

ПР 14 Безпечно та ефективно використовувати обладнання для проведення реабілітаційних заходів, контролю основних життєвих показників пацієнта, допоміжні технічні засоби реабілітації для пересування та самообслуговування.

ПР 15 Вербально і невербально спілкуватися з особами та групами співрозмовників, різними за віком, рівнем освіти, соціальною і професійною приналежністю, психологічними та когнітивними якостями тощо, у мультидисциплінарній команді.

ПР 17 Оцінювати результати виконання програм фізичної терапії та ерготерапії, використовуючи відповідний інструментарій (додаток 1) та за потреби, модифікувати поточну діяльність.

ПР 18 Оцінювати себе критично, засвоювати нову фахову інформацію, поглиблювати знання за допомогою самоосвіти, оцінювати й представляти власний досвід, аналізувати й застосовувати досвід колег.

За результатами практики студенти будуть компетентними у таких питаннях:

знати:

- класифікацію та характеристику основних засобів фізичної терапії та ерготерапії в роботі з особами з особливими потребами;
- основні показання та протипоказання до застосування засобів фізичної терапії, ерготерапії на різних етапах реабілітації людей з інвалідністю;
- заходи фізичної терапії, ерготерапії для ліквідації, або компенсації рухових порушень та активності осіб з інвалідністю;
- основні симптоми та синдроми ураження нервової системи у дітей з особливими освітніми потребами;
- принципи складання індивідуальної програми фізичної терапії для людей з інвалідністю;
- анатомо-фізіологічні особливості основних систем організму людей з інвалідністю;
- характеристику засобів фізичної терапії та ерготерапії, які застосовують у лікувально-оздоровчих закладах для людей з особливими потребами;
- здатність розуміти та описувати медичні, наукові, педагогічні, соціальні методи, пов'язані з практикою фізичної терапії та ерготерапії людей з інвалідністю.

вміти:

- провадити безпечну практичну діяльність за згодою пацієнта/клієнта з інвалідністю;

- збирати анамнез пацієнта/клієнта з інвалідністю та аналізувати, вибирати і трактувати отриману інформацію;
- виконувати відповідне обстеження, тестування та огляд особи з інвалідністю;
- складати, обговорювати та пояснювати програму фізичної терапії та ерготерапії особи з інвалідністю;
- безпечно та ефективно реалізовувати запропоновану програму для особи з інвалідністю;
- пристосовувати навантаження до рівня фізичної сили та витривалості пацієнта/клієнта з особливими потребами, контролювати тривалість та інтенсивність проведених заходів для забезпечення їх відповідності загальному стану здоров'я;
- навчати пацієнта з інвалідністю самообслуговуванню.

IV. ЕТАПИ ПРАКТИКИ

Етапи	Зміст, основні завдання, тривалість
1. Підготовчий	Дати уявлення про сучасний стан розвитку фізичної терапії та ерготерапії з людьми з інвалідністю. Ознайомити з особливостями організаційної структури системи фізичної терапії та ерготерапії в Україні та світі за нозологіями, їх соціально-правовим статусом. (Протягом першого тижня практики).
2. Ознайомлювальний	Сформувати систему спеціальних знань з фізичної терапії та ерготерапії осіб з інвалідністю, що застосовуються у відновлювальній терапії, навчити володіти техніками проведення цих заходів. (Протягом другого тижня практики).
3. Основний	Ознайомити із сучасними методами комплексної фізичної терапії, ерготерапії та навчити застосовувати їх на практиці. Вивчити правила складання індивідуальних реабілітаційних програм для пацієнтів різних нозологічних груп з інвалідністю. (Протягом третього тижня практики).
4. Підсумковий	Опанування практики дасть змогу написати програму фізичної терапії, ерготерапії для осіб з інвалідністю. Успішне проходження практики дасть можливість вести відповідну медичну документацію, використовувати сучасні техніки консультування пацієнтів у практиці фахівця з фізичної терапії та ерготерапії з людьми з особливими потребами. (Протягом четвертого тижня практики).

V. ВИДИ (ФОРМИ) ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ

1. Законодавство про реабілітацію й ерготерапію.
2. Ерготерапевтичний процес.
3. Оцінка стану пацієнта з особливими потребами.
4. Оцінювання великої моторики.
5. Оцінювання дрібної моторики.
6. Оцінювання хапання. Порушення хапання.

7. Встановлення реабілітаційного діагнозу людини з інвалідністю.
8. Складання індивідуальної програми з фізичної терапії та ерготерапії пацієнта з особливими потребами.
9. Визначення ерготерапевтичних завдань і планів, втручання.
10. Ерготерапевтичне втручання для пацієнтів з різними типами функціональних порушень.
11. Ознайомлення з організацією системи фізичної терапії та ерготерапії у закладі проходження практики.
12. Ознайомлення з умовами роботи фізичного терапевта та ерготерапевта в профільному відділенні у закладі проходження практики.
13. Проведення опитування та оцінки стану пацієнта з інвалідністю.
14. Виконання необхідних маніпуляцій, які застосовуються з фізичної терапії та ерготерапії з особами з особливими потребами.
15. Вивчення ефективності засобів і форм фізичної терапії та ерготерапії з людьми з особливими потребами за показниками лікарсько-педагогічного контролю.
16. Вивчення особливостей проведення засобів і форм фізичної терапії та ерготерапії під час роботи з пацієнтами з інвалідністю різних нозологій і за різних умов її проведення (медичний заклад, реабілітаційний центр, домашня програма).

VI. ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ПРАКТИКИ

Зміст роботи, що оцінюється	Кількість балів
1. Теоретична підготовка: – знання предмету; – володіння теоретичним матеріалом	15
2. Психолого-педагогічна майстерність: – педагогічний такт; – комунікабельність; – вміння працювати в команді; – вміння дотримуватись меж професійної компетентності	10
3. Особистісні характеристики: – дисциплінованість під час проходження практики; – ініціативність; – самостійність; – повага до пацієнта; – професійна спрямованість	5
4. Навички міжособистісної взаємодії: – знання методів вербального та невербального спілкування з пацієнтами у різних станах; – знання методів вербального та невербального спілкування з опікунами, членами сім'ї, близькими пацієнта; – знання методів вербального та невербального спілкування з учасниками процесу фізичної терапії та ерготерапії	10
5. Оцінювання процесу проходження практики: – складання програми або елементів програми фізичної терапії та ерготерапії; – формування технічної документації, облікової звітності на базах практики	15
6. Оцінювання звітної документації: – уміння скласти індивідуальну програму фізичної терапії; – підбір спеціальних вправ стосовно захворювання;	15

– збір антропометричних показників пацієнта; – уміння скласти індивідуальну програму ерготерапії; – заповнення журналу практики	
7. Оцінювання допоміжної документації : – знання законодавчих та системоутворюючих документів, що регулюють професійну діяльність; – знання законодавчих документів, що стосуються охорони здоров'я та соціального захисту дітей з особливими освітніми потребами та осіб з інвалідністю	5
8. Захист практики	25
Сума	100

IV. ПОЛІТИКА ОЦІНЮВАННЯ

Розподіл балів та критерії оцінювання

Загальна оцінка за практику складається як сума оцінок за кожен з восьми пунктів змісту роботи, що оцінюється. Оцінювання здійснюється за 100-бальною шкалою ECTS.

Критерії щоденного поточного оцінювання : Відмінно (90-100) – Тісно пов'язує теорію з практикою та демонструє правильне виконання практичних навичок. Володіє методами обстеження пацієнта. Вирішує ситуаційні задачі підвищеної складності, вміє узагальнити матеріал. Добре (75-89) – Демонструє виконання (знання) практичних навичок. Правильно використовує теоретичні знання для вирішення практичних завдань. Володіє необхідними практичними навиками та прийомами їх виконання в обсязі, що перевищує необхідний мінімум. Задовільно (60-74) – Неповно, за допомогою додаткових запитань, відповідає на стандартизовані питання. Не може самостійно побудувати чітку, логічну відповідь. Під час відповіді та демонстрації практичних навичок робить помилки. Володіє лише обов'язковим мінімумом методів дослідження. Незадовільно (1-59) – студент не може побудувати логічну відповідь, не відповідає на додаткові запитання, не розуміє суті проблеми.

Шкала оцінювання

Оцінка в балах за всі види навчальної діяльності	Оцінка
90 – 100	Відмінно
82 – 89	Дуже добре
75 - 81	Добре
67 -74	Задовільно
60 - 66	Достатньо
1 – 59	Незадовільно

V. ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ

На залік виносяться основні питання, типові та комплексні задачі, ситуації, завдання, що потребують творчої відповіді та уміння синтезувати отриманні знання і застосовувати їх під час розв'язання практичних задач. У випадку незадовільної підсумкової оцінки, або за бажанням підвищити рейтинг, студент може добрати бали, виконавши певний вид робіт.

Залік здійснюється провідним викладачем, має на меті перевірку рівня знань студента під час виконання залікових завдань. Максимальна кількість балів, яку студент може набрати за залік становить 100 балів. Оцінювання знань студентів здійснюється за результатами щоденного поточного оцінювання діяльності під час проходження практики та стану документації.

VI. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна література

1. Бісмак О.В. Основи фізичної реабілітації: навч. посіб. / О.В. Бісмак, Н.Г. Мельнік. – Х.: Вид-во Бровін О.В., 2010 – 120 с.
2. Вовканич А. С. Вступ у фізичну реабілітацію: навч. посібник / А. С. Вовканич. – Львів: ЛДУФК, 2013. – 186 с.
3. Майкова Т.В. Ерготерапія: підручник/ Т.В. Майкова, С.М. Афанасьєв, О.С.Афанасьєва. – Дніпро: Журфонд, 2019. – 374 с.
4. Прохоров А.В. Доступная среда. Практическое пособие в 2-х частях. Ч.1. – М.: ИДПО ДТСЗН, 2016. – 118 с.
5. Прохоров А.В. Доступная среда. Практическое пособие в 2-х частях. Ч.2. – М.: ИДПО ДТСЗН, 2016. – 100 с.
6. Развивающий уход за детьми с тяжелыми и множественными нарушениями развития: Информационно-методический сборник для специалистов / Под ред. А.Л.Битовой, О.С.Бояршиновой. – М., 2017. – 118 с.
7. Романчук О.П. Лікарсько-педагогічний контроль в оздоровчій фізичній культурі: навч.-метод.пос. / О.П. Романчук. – Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2010. – 206с.
8. Технические средства реабилитации инвалидов и барьерная среда / Под ред. Е.Е.Ачкасова, С.Н.Пузина, Е.В.Машковского. – М.: «ГОЭТАР», 2018. – 128 с.
9. Швесткова О. Ерготерапія: підручник / О. Швесткова, С. Катержина. – Київ: Чеський центр у Києві, 2019. – 280 с.

Допоміжна література

1. Аксельсон П. Посібник для підготовки користуванням інвалідним візком з ручним приводом / П.Аксельсон, Д.Я.Чесни, Ж.Мінкель, А.Перр. – Л.: Міссіонер, 2002. – 172с.
2. Аксельсон П. Керівництво для вибору інвалідного візка / П. Аксельсон, Д.Я.Чесни, Ж.Мінкель. – Л.: Міссіонер, 2002. – 72 с.
3. Бармашина Л. Формування середовища життєдіяльності для маломобільних груп населення / Л. Бармашина. – К.: Союз-Реклама, 2000. – 89 с.
4. Вовканич А. С. Вступ у фізичну реабілітацію / А. С. Вовканич. – Львів: Українські технології, 2008. – 200 с.
5. Вовканич А. С. Інструктивні матеріали по догляду за хворими з травмою спинного мозку / А. С. Вовканич. – Львів: Солар-2000, 2010. – 52 с.
6. Джегер ЛяВонн. Перенесення і підйом дітей та підлітків. Листки домашніх інструкцій / ЛяВонн Джегер. – Л.: Наутілус, 2000. – 27 с.
7. Голева К.Ю. Эрготерапия / К.Ю. Голева // Центральный научный вестник. – 2016. – Том 1. - №4. – С.11-13.
8. Грейда Н. Зміст діяльності фахівців фізичної терапії й ерготерапії у комплексному наданні медичних послуг / Н. Грейда, О. Андрійчук, В. Лавринюк // Фізична культура і спорт: досвід та перспективи: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 4-5 квітня 2019 р.) / за ред. Я. Б. Зорія. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2019. – С. 78-80.
9. Грейда Н. Застосування сучасних методик фізичної терапії / Н. Грейда, О. Андрійчук // Актуальні проблеми сучасної освіти та науки в контексті євро інтеграційного поступу: матер. V міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 23-24 трав. 2019 р.) / упоряд. О. А. Бундак, Н. В. Ляшук, Н. Г. Конон. – Луцьк: Вежа-Друк, 2019. – С. 190-192.
10. Джегер ЛяВонн. Інструкція до домашньої програми для немовлят і малих дітей / ЛяВонн Джегер. – Л.: Наутілус, 2000. – 58 с.
11. Діамант Рейчел. Вправи для занять з дітьми: як вдома діяти батькам малих дітей. – Л.: Наутілус, 2000. – 110 с.
12. Мальцева М.Н. Эрготерапия. Роль восстановления активности и участия в реабилитации пациентов / М.Н.Мальцева, А.А.Шмонин, Е.В.Мельникова, Г.Е.Иванова // Consilium Medicum. – 2017. - №2.1. – С.90-93.
13. Медична та соціальна реабілітації: навчальний посібник / за заг. ред. І.Р. Мисули, Л.О. Вакуленко. – Тернопіль: ТДМУ, 2005. – 402 с.

14. Мухін В. М. Фізична реабілітація / В. М. Мухін. – 3-тє вид. – К.: Олімп. л-ра, 2009. – 448 с.
15. Порада А. М. Основи фізичної реабілітації: навч. посібник / А. М. Порада, О. В. Солодовник, Н. Є. Прокопчук. – К.: Медицина, 2006. – 248 с.
16. Порада А.М., Порада О.В. Медико-соціальна реабілітація і медичний контроль: підручник. — К.: ВСВ “Медицина”, 2011. — 296 с.
17. Пешкова О. В. Фізична реабілітація при захворюваннях внутрішніх органів : навчальний посібник / О. В. Пешкова. – Харків : СПДФО, 2011. – 312 с.
18. Сухова Л.С. Основы медико-социальной реабилитации. (Окупационная терапия) / Л.С.Сухова. – М.: Свято-Дмитриевское училище сестер милосердия, 2003. – 80 с.
19. Шевцов А.Г. Кваліфікаційна характеристика окупаційного терапевта (ерготерапевта) в системі корекційно-реабілітаційної роботи / А.Г.Шевцов // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): зб.наук.пр. / Нац.пед.ун-т ім. М.П.Драгоманова. – Кам'янець-Подільський: Медобори, 2008, 2016. – Вип.7. – Т.2. – С.409-424.

Електронні ресурси:

1. <http://www.booksmed.com/travmatologiya/811-travmatologiya-i-ortopediyasklyarenko-yet.html>
2. <http://kingmed.info/media/book/5/4154.pdf><http://healthgate.com>,
3. <http://www.booksmed.com/travmatologiya/>